

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.6:347

ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ XV СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВА РЕТРОСПЕКТИВА

**Ю.С. ПЕТЛЮК, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України¹**

Стаття присвячена дослідженню історико-правових аспектів добування, використання та охорони об'єктів тваринного світу на різних стадіях розвитку системи «людина–природа» з найдавніших часів до кінця XV століття.

Звичаєве право, добування тварин, тваринний світ, використання тваринного світу, охорона тваринного світу.

У доісторичні часи, у початкові періоди існування первісного суспільства, життя людини безпосередньо залежало від добування диких тварин. Давність найстаріших первісно-мисливських знарядь визначається археологами понад 100 тис. років. Про полювання як одне з найдавніших занять людини засвідчують скульптурні зображення, живопис палеолітичної людини на скелях і стінах печер.

Об'єктами полювання в епоху палеоліту були переважно дрібні тварини: різні молюски, риба, ящірки, птахи, гризуни й дрібні копитні. У цей час людина в якості зброї використовує лише палицю та ручні рубила, виготовлені з каменю. Згодом, до кінця палеоліту, полювання первісних людей стає однією з галузей їх господарювання.

Цей тривалий та безперервний процес добування, використання й охорони об'єктів тваринного світу носив еволюційний характер і зазнавав суттєвих змін на різних історичних стадіях розвитку системи «людина–природа».

Теоретичною основою цього дослідження стали наукові доробки таких українських і зарубіжних учених у галузі екологічного й природоресурсного права та фахівців історичного профілю, як А.Д. Бегека, С.В. Кириков, О.С. Колбасов, А.П. Корнєєв, М.В. Краснова, В.Л. Мунтян, Т.Є. Харитонova, І.Є. Чумаченко, М.В. Шарлемань, В.С. Шахов, І.С. Шахрай, В.В. Шеховцов та інші.

Метою статті є проведення історико-правової ретроспективи використання та охорони об'єктів тваринного світу на окремих стадіях розвитку системи «людина–природа» з найдавніших часів до кінця XV століття.

Уже на початкових етапах становлення та розвитку людства, як зазначає В. В. Шеховцов, з'явилися норми звичаєвого права, що встановлювали порядок використання та охорони об'єктів тваринного світу. Насамперед це було пов'язано з міфологічними та світоглядними уявленнями людей. Відносини привласнення тварин варто розглядати лише як санкціоновані суспільством, що здійснюються завдяки авторитету традицій, моральних та релігійних установлень [1, с. 12].

У «Написах для ворожіння» – стислих написах на ритуальних бронзових посудинах часів китайської династії Інь (XVIII–XII ст. до н. е.) йдеться про те, що «вбили 262 олені, 113 кабанів, а рибу ловили одинадцять місяців» [2, с. 21]. Це є свідченням того, що в Стародавньому Китаї мисливство та рибальство набуло широкого розповсюдження.

Давньогрецький історик Геродот, описуючи релігійні вірування єгиптян, вказує на те, що всі тварини – як свійські, так і дикі, вважаються священними. Кожен житель міста виявляє своє благоговіння перед священною твариною. Якщо хто-небудь уб'є якусь із цих тварин, того карають смертю; а якщо – ненавмисно, то платить пеню, встановлену жерцями. Неодмінно смертю карали й тих, хто вб'є ібіса чи яструба [3, с. 19].

Застосування норм звичаєвого права сприяло створенню найдавніших пам'яток юридичного змісту. Зокрема в «Законах Хамурапі» (одному з найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів Стародавнього Вавилону) запроваджуються окремі положення, що визначають умови набуття та охорони права власності на деякі види тварин, а саме: «якщо людина придбає з рук сина людини або вівцю, або віслюка, або ж щось інше без свідків або договору, або ж прийняла на зберігання, то ця людина – злодій та повинна бути вбита». Передбачена відповідальність за такий злочин як крадіжка тварин. У восьмому параграфі цього зводу законів зазначено: «якщо людина вкраде або вола, або вівцю, або осла, або свиню, то якщо це боже або палацове, вона може віддати це в 30-разовому розмірі, а якщо це належить мушкенуму – вона може відшкодувати в 10-разовому розмірі, якщо ж злодію нічим віддати, то його потрібно вбити» [4, с. 15].

Важливу роль відігравало використання тварин для господарською метою у Стародавній Індії. У політико-економічному тракті «Артхашаstra» (IV ст. до н.е.) йдеться про те, що ліси, пасовища, мисливські парки, розплідники слонів є джерелами та статтями доходу, який одержували з лісів, і називався він «вана». А корови, буйволи, кози, вівці, віслюки, верблуди, коні та мули є джерелами доходів зі стад і називалися «вражда» [5, с. 277].

Акцентуючи увагу на питанні регулювання відносин власності на об'єкти тваринного світу, слід зазначити, що зміст багатьох статей «Землеробського Закону» – збірника норм візантійського права (VII–VIII ст. ст.) [6, с. 372], який регламентував правові відносини у сільській громаді, зводився до захисту права власності особи на її наділ. Селянин зберігав право на свою ділянку навіть у разі вимушеного відходу з села.

Передбачалися купівля-продаж землі, можливість обміну земельними ділянками на певний термін, передачі її в заставу.

Разом з тим вищезазначений юридичний акт містив положення щодо притягнення до відповідальності та звільнення від покарання за знищення або каліцтво свійських тварин. Зважаючи на це, можна стверджувати, що саме з прийняттям «Землеробського Закону» встановилася тенденція поділу тварин на диких і свійських [1, с. 15].

Збірник записів звичаєвого права салічних (приморських) франків – «Салічна правда», що є пам'яткою права ранньофеодального суспільства, передбачає відповідальність за крадіжку тварин і птахів різних видів. Так, наприклад, «якщо хто вкраде однорічну свиню та буде викритий, присуджується до сплати 120 ден., що становить 3 сол., не рахуючи вартості викраденого та відшкодування збитків» (§ 4 розділ II); «якщо хто вкраде яструба, що сидить на дереві, й буде викритий, присуджується до сплати 120 ден., що становить 3 сол., не рахуючи вартості викраденого та відшкодування збитків» (§ 1 розділ VII); «якщо хто вкраде жеребця та буде викритий, присуджується до сплати 1800 ден., що становить 45 сол. (§ 2 розділ XXXVIII)» [7, с. 72–79].

Надто суворі заходи відповідальності за крадіжку тварин були закріплені в «Саксонській правді» (зведенні звичаєвого права давніх саксів і франків). Так, за крадіжку коня (ст. XXX); вулика, що перебуває поза межами огорожі (ст. XXXI); чотирирічного бика за умови здійснення злочину вночі (ст. XXXIV) позбавляли життя [8, с. 127].

Важливими законодавчими актами доби Середньовіччя були капітулярії – закони та розпорядження (укази) франкських королів із династії Каролінгів у VIII–IX ст. ст., що регулювали здійснення державного управління та організацію феодального господарства, в тому числі використання об'єктів тваринного світу. Зокрема, в «Капітулярії про помістя» йдеться про те, щоб звірів у заповідних хащах пильно берегли; дбали також про соколів і яструбів (п. 36); рибу з сажалок подавали, а іншу на її місце саджали (п. 65); про кількість кіз і козлів подавали звіти (п. 66); про вовків завжди повідомляли, скільки кожен їх зловив (п. 69) [9, с. 67–68].

Щодо використання та охорони об'єктів тваринного світу на теренах України в цей історичний період, то можна зазначити, що при полюванні на дикого звіра в первісних слов'ян зроблено значний поступ. У той час коли в епоху палеоліту полювання носило переважно споживчий характер, у слов'янський період воно набуло ознак промислового.

Про свійських і диких тварин у період Київської Русі, на думку Н.Г. Тимченко, є уривчасті відомості в письмових джерелах, зокрема літописах, юридичних документах, грамотах, записах арабських, візантійських, західноєвропейських письменників і мандрівників. Однак вони не дають повного уявлення про використання та охорону об'єктів тваринного світу [10, с. 10].

Витоки вітчизняного природоохоронного законодавства, як наголошує Т.Є. Харитонova, сягають саме часів Київської Русі. У зводі законів

князівства – «Руській правді», яка належить до числа найбільших творів Середньовіччя і є найдавнішою пам'яткою слов'янського права, містилося чимало положень щодо використання та охорони об'єктів тваринного світу. У цьому документі говорилося про встановлення термінів полювання на тих чи інших хутрових звірів, була заборона виловлювати деякі породи риб під час нересту. Тоді ж були передбачені й деякі покарання, переважно грошові, за порушення вимог «Руської правди». Наприклад, за знищення журавля і вбивство людини нерідко застосовували однакове покарання [11, с. 14].

Боброві угіддя були феодальною власністю і, відповідно, полювання на бобрів було тільки князівською та боярською монополією. Із цим пов'язаний високий розмір штрафу за його порушення. Якщо порушник не був установлений, відповідальність несла громада, на території якої вчинено крадіжку: вона повинна сама знайти злодія та видати його державній владі або сплатити штраф [12, с. 17].

У княжі часи фактично було закладено формування заповідних територій – «мисливських угідь», на яких лише іноді полювали і займалися ловом звірів. За часів князювання Володимира Волинського (XIII ст.) було створено заповідну територію сучасної Біловезької Пущі, завдяки якій до наших днів зберігся єдиний у Європі лісовий масив первісного характеру та найдавніший ссавець – зубр [13, с. 22].

Проведена історико-правова ретроспектива дає змогу зробити висновок про те, що добування, використання й охорона диких тварин і птахів у Стародавньому світі та добу Середньовіччя на різних стадіях розвитку системи «людина–природа» набули значного поширення. Однією з основних форм господарювання в різних державах стали мисливські промисли. Помітного розвитку набували торговельні відносини, об'єктами яких стали численні породи та види фауни. Відбулося становлення інституту юридичної відповідальності за вчинення правопорушень у сфері використання об'єктів тваринного світу.

Список літератури:

1. Шеховцов В.В. Правове регулювання права приватної власності на об'єкти тваринного світу в Україні / за наук. ред. проф. А. П. Гетьмана : моногр. / В.В. Шеховцов. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2010. – 200 с.
2. Написи для ворожіння // Хрестоматія з історії стародавнього світу ; за ред. В.В. Струве. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1974. – Т. 1. – С. 71–75.
3. Хрестоматія з історії стародавнього світу / упоряд. О.П. Крижанівський та ін. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1974. – 159 с.
4. Законы Хаммурапи // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н.А. Крашенинникова. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – Т. 1. Древний мир. Средние века; сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – С. 12–15.
5. Артхашастра // Хрестоматія з історії стародавнього світу/ за ред. В.В. Струве. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1953. – Т. 1. – С. 275–283.
6. Земледельческий закон // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. – М. : Изд-во

НОРМА, 2003. – Т. 1. Древний мир. Средние века ; сост. О.Л. Лысенко, Е.Н. Трикоз. – С. 371– 377.

7. Салическая правда // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 72–87.

8. Саксонское зеркало // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / под ред. З.М. Черниловского. – М. : Юрид. лит., 1984. – С. 125–132.

9. Капітулярії про помістя // Хрестоматія з історії середніх віків / упорядн. Г.І. Підлущкий. – К. : Вид-во «Радянська школа», 1992. – С. 65–69.

10. Тимченко Н.Г. История охоты и животноводства в Киевской Руси (Среднее Поднепровье) / Н.Г. Тимченко. – К. : Изд-во «Наукова думка», 1972. – 204 с.

11. Харитонов Т.Є. Історія розвитку та становлення екологічного законодавства і права / Т.Є. Харитонов // Екологічне право України : підруч. для студ. вищих навч. закладів / за ред. І.І. Каракаша. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 40–56.

12. Ковтун О.М. Правова охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : навч. посіб. / О.М. Ковтун. – К. : Прецедент, 2010. – 229 с. – Бібліогр. : с. 203–229.

13. Бега А.Д. Нариси з історії охорони природи з найдавніших часів до кінця XIX ст. / А.Д. Бега. – К., 1996. – 89 с.

Статья посвящена исследованию историко-правовых аспектов добычи, использования и охраны объектов животного мира на отдельных стадиях развития системы «человек–природа» с древнейших времен до конца XV века.

Обычное право, добыча животных, животный мир, использование животного мира, охрана животного мира.

The article investigates the historical and legal aspects of the production, use and conservation of wildlife in the individual stages of development of the «man-nature» from ancient times to the end of the fifteenth century.

Customary law, production animals, wildlife, use of wildlife, wildlife protection.

